

Милован Радаковић

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ПРОБЛЕМИ У КОНСТРУКЦИЈИ КОЛЕКТИВНОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Сажетак

Једно од важних сегмената проучавања националних питања је и третирање колективног идентитета. Његови елементи су поред осталог, и језик, историја, култура, религија, мит и митологија. Једно од важних питања колективног идентитета, а које није довољно научно проучено, је и питање колективне свести, односно проучавање питања везаних за менталитет и карактер, одређених мањих или већих друштвених група. Аутор у тексту покушава да објасни проблеме конструкције етнопсихологије као науке, улогу политичких елита у формирању колективне свести као и различиту друштвену мобилност малих и великих народа.

Кључне речи: идентитет, одређење, конструкција, индикатори, етнопсихологија

Данашње разматрање готово свих тема које имају предзнак „национално”, помало је потиснуто снажним глобалистичким процесима. Ови процеси, уколико се наставе оваквом брзином, могу успорити и разматрање тема везаних за сложену проблематику националних питања. Јасно је да националне теме нису исцрпљене, али је чињеница, да су неке, из идеолошких разлога и злоупотребе времена у којима су проучаване, остале у научној сенци а неке су у тој сенци готово и заборављене.

Једно од важних сегмената проучавања националних питања је и третирање колективног идентитета. Традиционални елементи

колективног идентитета су језик, историја, култура, религија. Такође важно питање колективног идентитета, а које није довољно научно проучено, је и питање колективне свести, односно третирање питања везаних за менталитет и карактер, одређених мањих или већих друштвених група.

Овај сегмент истраживања требало би да обухвати наука која се најчешће у литератури назива етнопсихологија. Међутим разматрање ових тема држи се после Другог светског рата на научној „дистанци“ из неколико разлога. Прво, геополитика, а касније и етнопсихологија, биле су прилично злоупотребљаване током колонијалних освајања, током 19. и 20. века. Њихова злоупотреба, достигла је кулминацију пре избијања, и током Другог светског рата, када су етнопсихологија и геополитика биле злоупотребљаване од стране нацистичких и фашисоидних групација и режима. Други разлог, је комплексност проблема као што су међусобна повезаност осећаја, менталитета и карактера, везаних за персоналну психологију и та стања и појаве када оне прелазе у колективитет, односно колективну асиметрију.

Средином 19. века појачава се интерес за проучавање политичких феномена везаних за нацију, националност и национална осећања. Убрзо у вези са тим питањима конституише се посебно истраживачко подручје под називом *етнопсихологија*, које се од самог почетка служи једним конструктом какав је појам *национални карактер*.¹⁾

То истраживачко подручје тражило је одговоре на питања каква је и постоји ли посебна психологија одређених народа, затим, може ли један народ имати свој колективни дух који га разликује од других народа, и у којој мери, ако постоји, психологија једног народа утиче на његов укупан развој, односно колики је значај укупних народних (националних) карактеристика у формирању одређеног психолошког идентитета?²⁾

1) Ханс Улрих Велер, *Национализам – историја – форме – последице*, Светови, Нови Сад, 2002, стр. 7.

2) Детаљније о почацима етнопсихологије и њеном развоју, погледати, Georges Hardy, *La géographie psychologique*, Paris 1953. и Abel Miroglio, *La psychologie des peuples*, Paris, 1958.

ТЕРМИНОЛОШКО ОДРЕЂЕЊЕ И ИНДИКАТОРИ

Дакле, иако су интересовања за ова питања била уочена још средином 19. века, одређени полет у развоју ове дисциплине уочен је после Првог, а затим и после Другог светског рата. Дисциплина се у литератури означавала на различите начине. Поред *етнопсихологије*, у литератури се може наћи и под именом *психологија народа*, *национална психологија*, *наука о народном духу*, *наука о идентитету заједнице*, *психологија заједнице* или *идентитет заједнице*, *етнопсихологија* па чак и као *социјална психологија*.

Иако су постојала, а и данас постоје многа оспоравања *националне психологије*, најранији приступи овој проблематици указивали су на велики научни изазов али и велике истраживачке могућности. Истраживачки приступ *карактеру народа*, средином 19. века имао је и посебан назив, *етнопсихологија*.³⁾

У нашој литератури почетком 20. века појавила су се и тумачења *методе* етнопсихологије, који је био у тесној вези са именом нове дисциплине. У тим написима метод етнопсихологије се дефинисао као *проучавање народног израза, чији је задатак да утврди колико тај израз дубоко одсликава менталитет једне средине. Односно, да одреди да ли је карактерна црта или карактеристика која се манифестује тим изразом једна од доминантних или пак секундарних црта дате средине*.⁴⁾

Неке ствари су, пак, чињенице. На пример, постојање специфичне психологије сваког појединца али и ситуација које указују на моменте колективних осећаја. Треба напоменути да и одређени услови утичу да се индивидуе почну понашати на сличан или чак на идентичан начин. Ако је реч о групи, на појединце унутар ње може утицати више спољних и унутрашњих фактора. Веровање да

3) Хелмут Плеснер констатује да је „етнопсихологији – уколико је уопште могућа та психологија – потребна историјска и идеолошкокритичка коректура. Иначе она није ништа друго него превођење са оригиналног историјског језика на језик предрасуда, превођење које се служи поступком сажимања времена и терминологијом склоности, ресантимана, нагонских механизма и начина реакције. Нема никакве сумње да су народи и нације индивидуе, иако у пренесеном смислу. Ако се њихове установе, дела и поступци схватају као душе, њихово утемељење увек захтева и витални супстрат: отуда неизбежност биомитологије. Празнина нашег потпуног незнања у стварима наследне условљености душевно-духовних способности постаје тада чаробна пећина у којој се сваком бајањем постиже жељени учинак.” Хелмут Плеснер, *Закасна нација*, ИКЗС, Нови Сад, 2005, стр. 25.

4) Погледи: др Душан Недељковић, „О методи етнопсихологије“, *Јужни преглед*, бр. 4. Скопље, април, 1932, стр. 183-191.

се поједине групе не понашају на одређени начин, у одређеним ситуацијама односно да немају своје специфичности које могу довести до претходно изнетог става, било би исто тако тачно као тврдња да на неком спортском стадиону сви мирно седе и посматрају утакмицу. Проблем конструкта који би назвали национална психологија је, дакле, проблем колективног осећаја, колективне емоције.

Као и развој заједнице, тако су се развијали и услови који су утицали на формирање карактеристика и менталитета одређене нације.

Дакле, када је реч о условима, на одређену групу (народ, нацију) пре свега може утицати географски и просторни чинилац. Посебно интересантно подручје истраживања је оно које повезује географско поднебље са особеностима народа. Једно од најпознатијих примера оваквог повезивања географије и етнице представља једно место у седмој књизи Аристотелове *Политике*, где се језгровито објашњава како су Грци од природе предодређени да владају светом, зато што нису настањени ни у одвише хладним пределима Европе, али ни у претерано топлим пределима Азије, већ су смештени на климатско терестрички умереној средокраћи између њих, па уживају психофизичке врлине народа са обеју страна, а поштеђени су свих њихових мана.⁵⁾

Виђено кроз призму географског посматрања, ако народ није номадски, дакле склон сељењу, важно је питање где се одређени народ задржао, формирао, односно населио, јер од те позиције зависи на какав начин ступа у контакт са својом природном (дакле географском) околином, односно, да би опстао, какве вештине почиње да савлађује и какве навике да стиче.⁶⁾ Наравно, и просторно одредиште саме заједнице створиће посебне навике, вештине и карактеристике код народа. Народи смештени поред мора и океана стичу врло брзо појам о значају воде. Вода узета у смислу „велике воде“ (океани и мора) била је значајна пре свега као извор опстан-

5) Михаило Ђурић, *Порекло и будућност Европе*, САНУ, Плато, Београд, 2001, стр. 21-22. У оригиналу погледати, Аристотел, *Политика*, ВИИ, 5, 132б, (оригиналан извор према наводима из текста Михаила Ђурића).

6) У том смислу народи на северу Европе, између осталог, и због хладног простора на коме се налазе, овладавају вештинама које ће их заштитити и омогућити опстанак на тлу на коме су смештени. Народи југа Европе, који су живели у умеренијим климатским условима, овладавају вештинама које им омогућују климатски услови (као што је, на пример, производња вина). Народи на западу континента током свог развоја, оријентишу се ка практичној примени средстава која са једне стране олакшавају а са друге увећавају производњу.

ка и као могућност комуникације са другим просторима, али и као извор опасности које од воде и са воде могу доћи. Приморци овладавају вештинама какве народи који нису смештени поред океана и мора не познају.⁷⁾

У самом развоју људских заједница, касније народа и нација, простор је код људи стварао и друге карактеристике. Величина датог простора могла је код одређених народа довести до стварања првих схватања о колективној свести. На пример, уколико је припадник једне заједнице на релативно великом простору комуницирао истим језиком, он је врло рано стицао субјективан утисак о величини и снази свог етникума. Међутим, и мали простор је био један од фактора који је у најстарија времена подстицао стварање колективне свести.⁸⁾ Наиме, мале просторе су често угрожавали други народи, или зато што су они преко тих простора пролазили, или зато што су их једноставно освајали. Због тих, али и из других разлога, етнија која је била на том простору, рано је овладавала вештином ратовања и потребом да се брани. Неки народи су вештину ратовања чешће користили да би овладали другим просторима, а неки народи су углавном ратовали ради одбране територије на којој се налазе. Ови други чешће су долазили до свести коју би данас назвали осећањем *правде и праведности*, а то осећање је у каснијим фазама доводио етнију до схватања о *посебности у односу на друге народе*. Таква етнија је врло рано стварала представу о значају очувања простора на коме је смештена због угрожености од других „који су већи а који долазе са других простора”, што је све утицало на јачу хомогенизацију и нарочито на међусобну солидарност током ратних времена.

У основи таквих размишљања увек је било питање рата. Каснија еволуција народа и нација намеће и друга питања. На при-

7) Погледати, Милован Радаковић, *Компоненте националног и европског идентитета*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012.

8) Мањи народи и нације који су своје државне заједнице формирале на малим просторима, имају снажније изражену колективну психологију. Ова друштвена карактеристика, проистиче из потенцијално јаке међусобне солидарности. Међусобна солидарност резултат је свакодневно, делимично потиснуте, али у сваком битнијем националном тренутку присутне свести о малом биолошком и географском капацитету. Из ових разлога мале заједнице се брже мобилишу око одређеног националног проблема или пројекта. Бројчано веће нације, које заузимају и веће географске просторе, имају мању динамику. Са друге стране оне имају већи демографски потенцијал и географски веће ресурсе. За стварање заједничке мобилности која убрзава стварање сличног гледишта на одређени проблем у датом земљи, пресудну улогу су увек имале политичке елите а у савремено време и медији.

мер, питање темперамента, развијености једне националне економије у односу на неку другу, изградње институције једне нације (што се везивало за питања демократичности датог народа) и неке друге карактеристике. Та питања су објашњавана на различите начине. На пример, ако је реч о темпераменту, односно о разлици која постоји између Италијана, Француза, и Шпанаца са једне, и Норвежана, Финаца и Данаца са друге стране, онда се он обично објашњава поднебљем које је утицало на национални менталитет одређених народа. Поднебље је могло утицати тако да једни по менталитету (темпераменту) буду отворенији а други затворенији. Наравно, појединачно посматрано то не мора бити тако. Постоје Италијани, Шпанци и Французи који су по свом менталитету затворени, као што има и велики број темпераментних Скандинаваца. И разлика у економској развијености појединих народа може имати логичан одговор. Поједини народи су брже долазили до колонија од других, док их неки никада нису ни имали. Техничка достигнућа била су брже примењивана код једних него код других. А на питање зашто су једни имали храбрости да их брже примене од ових других могла би и етнопсихологија да изнесе свој суд.

ПРОБЛЕМ КОНСТРУКЦИЈЕ

Током шездесетих година 20. века долази до застоја у развоју ове дисциплине, а најважнији разлози били су што је нова научна дисциплина обједињавала и ушла у предмете истраживања много старијих наука, као што су психологија, етнологија, антропологија, социологија, и филозофија. Област коју је требало да покрива нова научна дисциплина одмах је створила дилему да ли треба стварати нову науку или је предмет њеног истраживања покривен већ постојећим традиционалним наукама. С обзиром на то да се нова наука бави психолошким, дакле дубинским карактеристикама читавог народа, често тешко промењивим, нова научна дисциплина је приликом покушаја самог формирања постала предмет злоупотреба.

Дакле, испред развоја нове науке, испречила се идеологија, која је под видом промоције нове науке, из разних центара вршила квази-експерименте чији је циљ био величање или потцењивање карактеристика одређених народа. Нова наука је брзо добила атри-

буте идеолошког а не научног карактера.⁹⁾ Оспоравања везана за ова истраживања била су интензивирана после Другог светског рата. У том смислу не само да је оспораван предмет и постојање *националне психологије*, већ је и рад на предмету његовог истраживања сматран друштвено опасним.¹⁰⁾

После Другог светског рата, они који су оспоравали њену научну утемељеност, углавном су инсистирали на томе да предмет и циљ истраживања није потпуно јасан.¹¹⁾ На тај начин евентуални резултати до којих би нова наука дошла могу бити предмет злоупотребе ваннаучних интереса. Дакле, сам покушај зачетка науке која би се бавила овим проблемом, пресекле су разне идеологије, па су *националне особине*, које несумњиво има сваки народ, врло брзо добиле идеолошки и политички предзнак.

ПРОБЛЕМИ ПРЕЛАСКА ИЗ ПЕРСОНАЛНЕ У КОЛЕКТИВНО-НАЦИОНАЛНУ АСИМЕТРИЈУ

Оно што је интересантно је како мноштво индивидуалних психологија постају колективно-национална? Ова свест би се могла стварати у друштвено-националним нивоима. (1) Први, фундаментални ниво, представљала би свест о извесном степену контину-

- 9) Погледати детаљније: Бојан Јовановић, „Хеуристички изазов етнопсихологије“ у: *Етнопсихологија данас* (зборник), ДКСГ, Београд, 1991, стр. 7.
- 10) Ова опрезност према проучавању нација са психолошког аспекта и одређена предостројност када је ова област у питању, која је и данас присутна, има своје оправдање. Током Другог светског рата немачки нацисти су извршили стравичне злоупотребе појединих наука које су се тек развијале (једна од њих је била и геополитика). Ову злоупотребу користили су нарочито Адолф Хитлер (1889-1945), и његов министар пропаганде Јозеф Гебелс (1897 – 1945).
- 11) У нашој литератури почетком XX века појавила су се и тумачења *методе* етнопсихологије. У тим написима метод етнопсихологије се дефинисао као *проучавање народног израза, чији је задатак да утврди колико тај израз дубоко одсликава карактер једне средине. Односно, да одреди да ли је карактерна црта или карактеристика која се манифестује тим изразом једна од доминантних или пак секундарних црта дате средине*. Погледати, др Душан Недељковић, *О методи етнопсихологије*, „Јужни преглед“, година VII, бр. 4. Скопље, април, 1932, стр. 183-191. У вези са претходним, поставило се и питање шта би све могло да детерминира *етнопсихологију, односно националну психологију*? Према ауторима овај облик колективног идентитета своје основе црпи из делања „народног духа“. Неки наши аутори су под „*народним духом*“ углавном подразумевали оне психолошке карактеристике, које се приликом поређења једног народа са другим, истичу као његове доминантне и најкарактеристичније особине. То су особине које се физичким детерминантама и друштвеним контактима препознају кроз већину појединаца датог народа. Чиниоци „*народног духа*“ могу бити *порекло*, које проистиче од заједничких предака, *географски простор* на којима се вековима заједно живи, *исти митови и обичаји*, и нарочито *исти језик*. Ово су битне одреднице које дефинишу заједничку националну свест, веће или мање групе индивидуалних карактера.

итета сваког појединца у датој нацији. Он би подразумевао свест о томе колико је генерација предака било или јесте *део* одређеног народа или нације; (1) Други услов био би да појединац има свест о социјалној функцији, способностима и захтевима датог друштва (нације), и на тај начин створи одређени емотивни однос према сопственој нацији; (3) Трећи услов је да нација успостави однос са другом нацијом у којој се развија одређени *такмичарски* однос; (4) Четврти услов је да нација има традицију, обичаје и установе и то оне које се тичу међусобних односа њених чланова; (5) Пети услов јесте да нација има одређену структуру која се изражава у специјализацији и диференцијацији послова који се односе на појединца. На овај начин се успоставља одређена колективно-национална организација, а са њом и отклањају њени одређени друштвено-психолошки недостаци.¹²⁾

Ако заиста постоји, *психологију једног народа* можемо поделити на следеће компоненте: *национални карактер, национални менталитет и национална везаност.*

Национални карактер је конструкт који означава сложени однос црта карактера и образаца понашања, типичан за једну нацију. У тој сложени однос особина везаних за национални карактер улазе темељне и општеприхваћене вредности једне нације, животна начела, навике, основни ставови, црте личности, особине темперамента стремљења и уверења. То је типичан, карактеристичан однос особина и понашања по којем се разликује типичан Енглец од типичног Немца или Шпанца, или сви они заједно од припадника племена Навахо Индијанаца. У описивању националног карактера често постоји мешање идеалног (какав би требало да буде припадник неког народа према мерилима његове културе) и реалног (какви су заиста припадници неке нације). Такође, при описивању постоји опасност свесне или несвесне глорификације своје или потенцијално туђе нације. А у објашњавању настанка и формирања националног карактера постоји опасност и од биологистичко-расистичког приступа (на пример, тезе о супериорности аријевске расе) или теолошко-фундаменталистичког (тезе о богом изабраном народу). Услед националистичких и расистичких злоупотреба, појам националног карактера је стекао лошу репутацију, и за многе

12) Упоредити поделу о друштвено-националним нивоима, са организацијама масе и отклањањем њеним психолошких недостатака, америчког психолога Вилијама Мекдугала: McDougall, William, *The Group Mind*, Cambridge, 1920.

научнике је постао контроверзан, чак, ненаучан појам. Теоријски је најприхватљивији концепт националног карактера заснован на усвајању истог темељног искуства (заједничка историја, језик, вера, обичаји, веровања итд.) припадника једне нације, што доводи до формирања језгра карактера које је заједничко готово свим члановима те нације. Такав појам националног карактера близак је појму друштвеног карактера или базичне личности, а такође и појму националне културе.

Национални менталитет је конструкт који се везује за начин мишљења, схватања, склоности и расположења. На све компоненте националног менталитета снажан утицај имају традиција, обичаји, религија и култура једне нације. Слободан Јовановић је сматрао да је заједнички живот један психолошки процес. Код људи који живе заједно, јављају се исте или бар сличне представе, осећања и тежње. Те промене које наступају у њиховој личној свести и услед којих се они и духовно изједначавају, стварају између њих једну интимну, унутрашњу везу. Управо на ту се везу мисли када се говори о заједничкој свести чланова једне групе. По Јовановићу, свака је заједница само један однос између појединца, и зато заједничка свест може значити само подударност између личних свести. Заједничка свест постоји само у глави појединаца, она не припада никаквом вишем бићу које би живело ван њих и над њима.¹³⁾

Национална везаност је, пак, сентимент који обухвата различита позитивна осећања и систем повезаних ставова чији су објект сопствена нација, језик, држава, историја и култура, а истовремено укључује и негативне емоције, уверења и ставове који настају као реакција на угрожавање националне слободе или на вређање националних осећања. Национална везаност подразумева развијену националну свест, оформљен национални идентитет, као и осећање привржености својој нацији, али без идеализације властите и потцењивања туђе нације што је негативна одлика национализма. Социјални психолог Никола Рот разликује, према интензитету и искључивости, више облика националне везаности—искључиву везаност за властиту нацију, истакнуту али не и искључиву везаност и подељену или вишеструку везаност (за две или више нација).¹⁴⁾

Приликом разматрања карактеристика *психологије народа* важно је питање да ли је колективна свест резултат свесних или не-

13) Слободан Јовановић, *Држава*, БИГЗ, Београд, 1990, стр. 13.

14) Жарко Требјешанин, *Речник психологије*, стр. 287, Стубови културе, Београд, 2000.

свесних реакција појединаца. У првом случају треба констатовати да припадници свих заједница, дакле сви људи, имају заједничка психолошка осећања, а то су осећања љубави, туге, радости, мржње, пасивности, агресивности и сл. Поновимо, та осећања присутна су у свим људима. Али, и констатујмо, нису у свим људима заступљена идентичним интензитетом.¹⁵⁾

Проблем са екстремним психолошким осећањима као што су мржња и агресивност је мало другачији. Група својом већином чланова може бити мирољубива, али је довољно да један њен део буде врло агресиван, па да се цела група дефинише као опасна. Зашто се и како мањина која има екстремна психолошка осећања наметне као преовлађујућа у групи која је мирољубива и склона сарадњи, предмет су неког другог рада. Овде само изведимо два закључка. Све карактеристике које појединац може имати не могу бити пренети на народ/нацију.¹⁶⁾ Као други закључак напоменимо да појединци у којима преовладавају негативни психолошки кодови могу доћи на власт у једној земљи и својом политиком негативно идентификовати, пред другим народима, сопствену нацију за дужи временски период.

Са друге стране, у прилог размишљањима да појединци несвесно стварају колективну свест, наведимо пример француског социолога Емила Диркема. Диркемови ставови су карактеристични за његова разматрања о колективној свести. Наиме, иако је постојање колективне свести сматрао заједничким стањем реалних индивидуалних свести, француски социолог је дефинисао колективну свест и као сасвим посебну и независну од појединачних свести. Сматрајући да су друштвене појаве колективно психичке, Диркем их је сагледавао изван свести појединца, првенствено као начин колективног понашања и мишљења. Колективна свест је, према њему, “свест свести”, највиши облик политичког живота. Сагледана у зависности од индивидуалне свести, колективна свест и садржаји колективно несвесног битни су чиниоци индивидуалне

15) Ако ово прихватимо, онда можемо поставити следећу хипотезу у којој би приказали групу људи чији количник представља сто појединаца. Пример који представља групу може бити шири образац за много већу популацију људи као што би, на пример, био народ. Дакле, сто појединаца чини дефинисану групу. Уколико у њој већина исказује пасиван став према одређеним радњама, а мањи део полупасиван или активан, цела група се може дефинисати као пасивна у датим радњама. Други пример, ако највећи део групе исказује склоност ка уметности, а мањи део за уметност уопште није заинтересован, група се ипак дефинише као заједница склона уметности.

16) О овоме смо већ нешто рекли. На пример, душевне болести могу бити заступљене код појединаца, али народи и нације не могу бити душевни болесници.

психе. Поруке колективног искуства исказују се у периодима кризе као значајни подстицаји интеграције индивидуалне психе у процесу њене индивидуације. На индивидуалном плану се, дакле, испољава интеграционо својство колективне свести, чији заједнички садржаји и представе исказују припадност појединаца одређеној заједници.¹⁷⁾

Нешто другачији став износи Карл Густав Јунг. За њега су национални менталитет или психологија нације као скуп специфичних психолошких особености – неоспорна чињеница. Али у њеној основи је психологија појединца. Према Јунгу, наша индивидуална психа односи се према колективној психи отприлике као индивидуа према души. Оно што чине нације, чини сваки појединац, и све док то чини појединац, чини то и нација. Промена става у појединаца јесте почетак промене у психологији нације. Све промене, сви догађаји, сви социјални преврати нису ништа друго него најповршнији симптоми једног тајног душевног збивања и промена које се одигравају у појединцу. Нације се не могу мењати без промене појединаца. Национални карактер или менталитет наметнут је човеку као судбина коју није могао да бира или као лепо или ружно тело, у коме такође није имао удела.¹⁸⁾ Али док Јунг тврди да субјективни живот појединаца обликује историју света, он одступа од тог свеважећег психолошког принципа када се ради о нацији: не обликује воља појединца настанак и пропадање нације, него надлични фактори, дух и земља неким нама неразумљивим путевима и из тамних и дубоких позадина обликује народе. Нација није ништа друго до један карактер, једна препрека или предност, и зато, у најбољем случају, средство до циља.¹⁹⁾

Није случајно ни то да бројни психолози о карактеру говоре као о социјалној категорији. Тако, на пример, слично многим психолозима и социолозима, Дејвид Рисман наглашава трајност карактера и његову социјално-историјску условљеност, а сам социјални карактер дефинише као “онај део карактера који је заједнички великим друштвеним групама, и који је производ искуства тих група”.²⁰⁾

17) Бојан Јовановић, „Хеуристички изазов етнопсихологије“ у зборнику *Етнопсихологија данас*, Библиотека “Трећи миленијум”, Београд, 1991, стр. 8–10.

18) Детаљније погледати, Карл Густав Јунг, *Архетипови и колективно несвесно*, Атос, Београд, 2003.

19) Исто, стр. 23–24.

20) Дејвид Рисман, *Усамљена гомила*, Нолит, Београд, 1965, стр. 150.

**УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА
У КРЕИРАЊУ КОЛЕКТИВНЕ СВЕСТИ
И РАЗЛИЧИТА ДРУШТВЕНА МОБИЛНОСТ НАРОДА**

Овде бисмо могли укратко размотрити и питање ко је у модерно време одговоран за покретање националне динамике и стварање одређеног друштвено-националног стања? То су од давнина биле политичке елите, а да на динамизам националне мобилности у модерно време утичу медији односно сви видови телекомуникација. Политичке елите мобилишу грађане своје земље по одређеном питању (политичком, економском...). Истицањем позитивних и негативних карактеристика одређеног проблема, ствара се друштвена слика која даље перцепује друштвено националну свест о датом проблему. Медији утичу на брзину те мобилности, али оно што је много важније, медији могу да утичу и на објективност свеукупне националне слике о датом проблему. Та слика у датом временском периоду доводи у одређено друштвено стање поједину нацију. Без мобилности политичке елите, дати проблем остаје „локални“, односно он је у том случају усмерен само на географски и демографски већу или мању средину у којој се појавио, али без учешћа целокупног грађанства. То би могло да значи да око одређеног проблема сукоб заправо воде политичке елите које, ради сопственог интереса, *око себе* мобилишу своје грађане? Ово би било превише једноставно констатовати. С тим у вези наведимо два примера:

Током Другог светског рата Владе нападнутих земаља упућивале су позиве својим грађанима из ратом неугрожених ваневропских простора да приступе добровољачким антихитлеровским јединицама. И многи су то заиста учинили. Владе држава нису могле утицати на ове људе да дођу у своју домовину и да се боре, осим апелима. Али је родољубива свест очигледно била довољна да покрене људе.

Да би скренула проблем са економских тема и огромне социјалне кризе, Влада тадашње британске премијерке Маргарет Тачер је током осамдесетих година прошлог века, ушла у ратну авантуру на другом крају света. Сукоб Краљевине Велике Британије и Републике Аргентине око Малвинских (Фолкландских острва) током 1982. за многе посматраче у свету био је апсолутно ирационалан. Та мала острва близу Аргентинске обале где је арктичка клима врло тешка, и како је тадашња међународна штампа извештавала, по-

стоје „само пингвини и понеко стадо оваца“, ипак је био довољан разлог да Британија покрене велику поморску армаду својих бродова. Тада, а и данас, Лондон нема неких великих интереса на тим острвима. Ни стратешко-војних, ни економских. Када је рат почео на острвима је било свега стотинак грађана, од којих су само десетак имали Британске пасоше. Али тадашња политичка елита у овој земљи морала је својим грађанима показати да је Британија још увек *велика*. Рат је био и упозорење неким другим Владама да ће Лондон бранити „сваки камичак“ своје некадашње империје.²¹⁾ Сам рат није трајао дуго, али припреме за рат (покретање великих поморских снага које су се данима, полако, али сигурно, приближавале Аргентинској обали, као и вежбање британских маринаца на палубама бродова чије је слике преносио цео свет), биле су заправо упућене домаћој јавности која је, притиснута великим економским тешкоћама (реформе економије Владе Маргарет Тачер), морала да поврати своје национално самопоуздање.

Националне елите уопште, имају значајан утицај на формирање друштвене свести. Поред тога што и традиционално заузимају позицију која им омогућава да имају велики утицај на друштвено усмеравање сопственог народа, па у том смислу и на њихову колективну свест, и развој комуникација у модерном добу допринео је да та њихова позиција буде још значајнија. У том смислу, политичке елите заузимају посебно место. Њихова улога међу друштвеним елитама једног народа је посебно истакнута. Због склоности те друштвене групе да се затвори у себе, да се бирократизује и подреди интересе целокупног друштва сопственим, модерне нације ће морати да развију такве механизме демократије које ће евентуалне злоупотребе политичке елите свести на најмању могућу меру.²²⁾

Када је реч о народима, мањи народи и нације који су своје државне заједнице формирале на малим просторима, имају снажније изражену колективну свест. Ова друштвена карактеристика проистиче из потенцијално јаке међусобне солидарности. Међусобна солидарност резултат је свакодневно, делимично потиснуте, али у сваком битнијем националном тренутку присутне свести о малом

21) Рат око Малвинских острва био је, између осталог, и сигнал Лондона упућен Вашингтону да је Британија још увек јак и поуздан европски партнер САД, али и Даблину да ће *Британска Круна* врло чврсто у свом непосредном окружењу бранити своје интересе у Северној Ирској.

22) Милован Радаковић, *Компоненте националног и европског идентитета*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012, стр. 118-119.

биолошком и географском капацитету. Из ових разлога мале заједнице се брже мобилишу око одређеног националног проблем или пројекта. Бројчано веће нације, које заузимају и веће географске просторе, имају мању динамику. Са друге стране, оне имају већи демографски потенцијал и географски веће ресурсе. За стварање заједничке мобилности која убрзава стварање сличног гледишта на одређени проблем у датој земљи пресудну улогу имају политичке елите и медији.

*
* * *

Дакле, постоји ли етнопсихологија? Хелмут Плеснер констатује да је етнопсихологији, ако је као наука уопште могућа, потребна историјска и идеолошка коректура. По њему, „она није ништа друго него превођење са оригиналног историјског језика на језик предрасуда, превођење које се служи поступком сужимања времена и терминологијом склоности, ресантимана, нагонских механизма и начина реакције. Нема никакве сумње да су народи и нације индивидуе, иако у преносном смислу. Ако се њихове установе, дела и поступци, схватају као душе, њихово утемељење увек захтева и витални супстрат: отуда неизбежност биомитологије. Празнина нашег потпуног незнања у стварима наследне условљености душевно-духовних способности постаје тада чаробна пећина у којој се сваким бајањем постиже жељени учинак.“²³⁾

Важно је даље истраживати оно што може представљати *националну психологију*. Наиме, даљи рад на проблемима етнопсихологије допринеће да се лакше разумеју проблеми везани за глобализацију. Посебно код европских народа. Најпосле и због тога што се развојем ЕУ долази до унификације прописа и норми, који могу довести и до наднационалног (европског идентитета) који ће, ако до њега дође, свакако променити животе већине грађана Европе, стварањем, како неки европски орјентисани филозофи кажу, *европског духа*, односно *европске филозофије живљења*. У Европи проучавања која су везана за елементе националне психологије данас нема много. Развој европских интеграција, слободно пласирање капитала, измењен положај националних граница, војске, националног законодавства и судства, и уопште националне државе, смањује простор „националном“ и ствара простор „над-

23) Хелмут Плеснер, *Закасна нација*, ИКЗС, Нови Сад, 2005, стр. 25.

националном“ и „интернационалном“. Ипак, истраживања везана а проблеме нација, националних држава, па дакако и националне психологије, важан су сегмент друштвених наука и истраживања широм планете.²⁴⁾

Оно што се поуздано може рећи јесте да ће још дуго трајати спорења око *психологије народа*. Чак и ако се на њих нађе одговор, па иако он буде и негативан, дакле ако се дође до закључка да етнопсихологија не постоји, и даље ће бити отворена многа питања.²⁵⁾ Истраживања везана за ову област захтевају посебно прецизне и апсолутно објективне анализе које би требало да буду гарант њихове тачности.

Milovan Radakovic

THE PROBLEMS OF CONSTRUCTION OF COLLECTIVE NATIONAL IDENTITY

Summary

One of the important segments of the study of national issues is the treatment of the collective identity. Its elements are among other things, language, history, culture, religion, myth and mythology. One of the important issues of collective identity, which has not been sufficiently studied in terms of science, is the issue of collective consciousness,

- 24) Тако је, на пример, у Србији, током деведесетих година прошлог века, репринтована и обновљена готово сва литература која се односила на проблеме етнопсихологије. На Истоку Европе, познати руски научник Димитар Сергејевић Лихачов је, изучавајући бројност црта руског националног карактера, истакао две доминанте: тежњу за слободом личности и тежњу за довођењем свега до границе могућег. Тиме је потврдио бројне могућности али и значај оваквих истраживања. На Западу Европе, непосредно пре немачког уједињења, британска влада је поставила питање својим научницима везаним за ту област *Ко су Немци и шта се од њих може очекивати?* И добила одговор у виду тајног сажетог протокола о немачкој националној карактерологији. У том налазу енглески научници су видели Немце као народ усредсређен на себе, склон самосажалењу, изражене потребе да буде вољен и без истих осећања за друге. Као негативне карактеристике немачког менталитета истакнуте су: агресивност, безобзирност, охолост, страх, комплексе мање вредности, самопаздљивост и сентименталност. Њихова склоност ка претеривању исказује се посебно у самопречењивању. Ове карактерне црте Немаца потврђене њиховом историјом и веровањем у могућност њиховог поновног доказивања, поделиле су чланове британске владе међу којима је било и оних који су сматрали да се данашње генерације Немаца битно разликују од својих ратних предака и да не могу још једном поновити исту историјску грешку. Извор: Бојан Јовановић, „Срби у кључу националне психологије“ у зборнику: *Карактерологија Срба* (уредник Бојан Јовановић), Научна књига, Београд, 1992, стр. 9-10. У оригиналу, о сазнањима британских научника о немачкој карактерологији, погледати: С. Шнајдер, „Тко су Нијемци“, *Борба*, 1-2. септембар 1990. (Оригиналан извор, према наводима из текста Бојана Јовановића).

- 25) Та питања су, на пример, да ли само колективно-несвесно покреће масе? Који су параметри који одређују да ли се масом (грађанима) манипулише или не? Да ли грађани могу да се супротставе манипулисању? Итд.

i.e. treating issues related to the mentality and character of certain smaller or larger social groups. In this article, the author is trying to explain the problems of construction of ethnopsychology as a science, the role of political elites in the formation of collective consciousness as well as different social mobility of small and large nations.

Key Words: Identity, determination, construction, indicators, ethnopsychology.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 2003.
- Ђурић, Михајло, *Порекло и будућност Европе*, САНУ, Београд, 2001.
- Hardy Georges, *La géographie psychologique*, Paris, 1953
- Јовановић Бојан, *Хеуристички изазов етнопсихологије*, зборник, *Етнопсихологија данас*, ДКСГ, Београд, 1991.
- Јовановић, Слободан, *Држава*, БИГЗ, Београд, 1990.
- Јунг, Карл Густав, *Архетипови и колективно несвесно*, Атос, Београд, 2003.
- McDougall, Wiliam, *The Group Mind*, Cambridge, 1920.
- Miroglio, Abel, *La psychologie des peuples*, Paris 1958.
- Недељковић, Душан, „О методи етнопсихологије“, *Јужни преглед*, бр. 4, Скопље, април, 1932.
- Плеснер, Хелмут, *Закаслела нација*, ИКЗС, Нови Сад, 2005.
- Радаковић, Милован, *Компоненте националног и европског идентитета*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012.
- Рисман, Дејвид, *Усамљена гомила*, Нолит, Београд, 1965.
- Требјешанин, Жарко, *Речник психологије*, Стубови културе, Београд, 2000.
- Велер Урлих, Ханс, *Национализам – историја – форме - последице*, Светови, Нови Сад, 2002.

Resume

One of the important segments in studying national issues is the consideration of collective identity. Its elements are, among other things, language, history, culture, religion, myth and mythology. One of the significant questions of collective identity that has not been thoroughly studied is the question of collective consciousness, which refers to the issues of mentality and character of specific, smaller or larger, social groups.

This segment in research should be encompassed by the science known in literature as ethnopsychology. After the Second World War, however, the consideration of these to-

pics has been kept at bay in terms of science for several reasons. In the first place, geopolitics, and ethnopsychology of course, went through a period of widespread abuse in the era of colonization over the course of the 19th and 20th centuries. Their abuse reached its peak just before and during the Second World War, when ethnopsychology and geopolitics were abused by the Nazi and Fascist regimes and groups. Another reason is the complexity of problems like the interconnection of sensations, mentalities and characters related to personality psychology and such states and phenomena in the context of collectivity, that is the collective asymmetry.

It all began in the second half of the 19th century, when the interest to study political phenomena related to concepts of nation, nationality and national feelings grew. As a result, a separate field of research known as ethnopsychology quickly established itself in order to address these issues, and from the very beginning, it utilized a concept of national character.

Thus, despite there had been an interest to address these questions as early as the middle of the 19th century, a certain enthusiasm to encourage development in this field was observed only after the First World War and after the Second World War as well. This field bears various names in literature. Apart from the term ethnopsychology, notable in literature are the following terms: psychology of nations, national psychology, science of national spirit, science of community identity, psychology of community or community identity, ethnopsychology, and even social psychology.

What may be stated beyond any doubt is that the disputes on the psychology of nations shall continue for a very long time. Even if an answer to these questions is reached, and in case it is a negative one, which would mean that ethnopsychology did not exist, many other questions will remain unanswered. The research studies in this field require particularly precise and completely unbiased methods of analysis, which should ensure their accuracy.